

معرفی کتاب

ایران از منازعه دینی تا انقلاب

(Iran From Religiovs Dispute to Revolution)

نوشته: میکِل.ام.بی. فیشر، انتشارات دانشگاه هاروارد، ۱۹۸۰

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

کتاب مزبور از انتشارات دانشگاه هاروارد است و سومین کتاب از مجموعه‌ی مطالعات هاروارد در مردم‌شناسی فرهنگی. آن گونه که در ابتدای کتاب آمده است این گروه مطالعاتی با این اعتقاد تأسیس شده که می‌توان از طریق مطالعات گسترده درباره‌ی فرهنگ‌های مختلف پاسخ‌هایی یافت برای سؤال‌هایی که در مورد وضعیت انسان مطرح می‌شود.

مؤلف کتاب را به مردم صمیمی، دلیر و ... ایران و به پدر و مادر خویش تقدیم می‌نماید. کتاب مشتمل بر یک مقدمه، ۶ فصل و مجموعه‌ای از ضمیمات است. و هر چند مؤلف به مجموعه‌ای از مسائل سیاسی، اجتماعی، تاریخی و ... می‌پردازد اما به همه‌ی این مسائل از زاویه‌ی یک مردم‌شناس می‌نگرد.

آقای فیشر در مقدمه می‌نویسد: یکی از معماهای بزرگ مردم شناسان این است که چرا و چگونه در ادوار تاریخی مختلف و در جوامع گوناگون، فرهنگ‌هایی متفاوت شکل می‌گیرند؛ از آنجا که در ایران معاصر فرهنگ و عرف در معرض تغییرند، این تغییرات سوژه‌ای مناسب برای مطالعات مردم‌شناسی فراهم می‌آورند و مؤلف در این کتاب این گونه مسائل را مورد بررسی قرار خواهد داد. و در این میان بویژه بر نقشی که دین در جامعه ایران ایفا می‌کند تأکید خواهد رفت، تأکید و تکیه کتاب بر تعلیم و تربیت دینی است اعم از تعلیمات مکتوب و شفاهی و بر کارکرد آن انگشت گذاشته می‌شود. تغییراتی که در ایران معاصر جریان دارد مشابهت‌ها و تفاوت‌هایی را با اروپای مدرن و تحولاتی که در تاریخ آمریکا رخ داده از خود نشان می‌دهد. از جمله مشابهت‌ها چالش میان علم و تکنولوژی با دین است.

فصل اول: فرهنگ، تاریخ و سیاست

در این فصل مؤلف به تعریف فرهنگ پرداخته و می‌نویسد: دو بخش از بخش‌های جذاب فرهنگ عبارتند از ساختارهای نمادین و عرف. او سپس نماد را شرح می‌دهد و تفاوت آن را با علامت و استعاره باز می‌گوید و گوشزد می‌کند که همواره باید عنایت داشت که سمبل برای به کار برنده آن چه مفاد و مفهومی دارد. تشیع نیز سمبل‌های خاص خود را داراست. وعظ و منبر، عزاداری‌ها، در و بحث مدرسه، همه و همه شیوه‌هایی هستند که تشیع در ضمن آنها خود را بروز می‌دهد. همه اشکالی فرهنگی هستند که از ساختارهایی سمبلیک تشکیل شده‌اند، اگر از این چشم انداز بنگریم اسلام یا تشیع صرفاً یک سلسله آموز، و اعتقاد نیست که بتوان آن را فهرست کرد. بلکه زبانی است که به طریقه‌های مختلف به کار گرفته می‌شود و بازیگران مختلف عرصه دین آن را به کار می‌گیرند، یا برای آنکه همگان خود را متقاعد سازند و یا برای آنکه زعامت و کنترل و یا موقعیتی سیاسی را فراچنگ آورند.

در بخش دیگر این فصل و ذیل عنوان «تاریخ، سیاست و جامعه‌شناسی تشیع»، مؤلف به نقش و کارکرد حوادثی چون واقعه کربلا در فرهنگ شیعه می‌پردازد و توضیح می‌دهد که چرا در برخی ادوار این نقش پررنگ‌تر می‌شود و در دوره‌هایی دیگر کم‌رنگ‌تر شده و سوژه‌هایی دیگر سر بر می‌آورند.

فصل دوم: فراز و فرود مدرسه

مؤلف می‌گوید برای غربی‌ها مدارس دینی شناخته شده است، چون این مدارس شباهت زیادی به پیشوای یهودی‌ها و استادیوم کاتولیک‌ها در قرون وسطی دارد. هر سه از یک دینامیسم برخوردارند و مؤلف همه را مدارس مبتنی بر متون مقدسه نام می‌گذارد. اما می‌گوید اینک هر سه اهمیت و اعتبار خود را از دست داده‌اند سپس می‌نویسد برای فهم تشیع سه مجموعه اطلاعات ضروری است:

- ۱- اطلاعاتی در مورد واقعه کربلا که نقطه شروع تشیع است.
 - ۲- اطلاعاتی در مورد استقرار تشیع به عنوان یک دولت توسط سلسله صفویه (۱۵۰۱)
 - ۳- اطلاعاتی در مورد شکل‌گیری، دفاع و جنبه‌ی اسطوره‌ای کلامی و یا حقوقی دین.
- وی سپس به شرح این سه محور می‌پردازد و در پایان فصل دلایل افت مدارس دینی را مورد بحث قرار می‌دهد. از جمله به ظهور نیازهای جدید، پیدایش علوم نوین و ضرورت وجود مدرسی که پاسخگوی این نیازهای نو باشد اشاره می‌کند.

فصل سوم: مدرسه: سبک و جوهره

نویسنده در این فصل به تفصیل به برنامه‌های درسی مدارس دینی، نحوه‌ی رابطه‌ی شاگرد و استاد رابطه میان مسجد و مدرسه و نوع دروسی که طلاب در دوران سطح و پس از آن می‌خوانند اشاره می‌کند و نقش مجتهدان و مدرسان را در حوزه مورد کاوش قرار می‌دهد. برای اطلاع بیشتر از سبک دروس و نحوه‌ی سؤال و جواب بین استاد و شاگرد، آقای فیشر شخصاً در چند مورد در درس‌های حوزه شرکت کرده است که آن را نقل می‌کند: از جمله درس خارج فقه آیت الله شریعتمداری است در مورد وضو و این که آیا در وضو نیت نیاز است یا نه. همچنین در درس عقاید آقای مکارم که یک جلسه در باب جبر و اختیار است و جلسه دیگر در مورد زهد شرکت کرده و در ادامه برای نمونه ۴۰ سؤال از سؤالاتی را که آن موقع برای طلاب مطرح بوده است، ذکر می‌کند. این سؤالات از میان ۳۰۰ سؤالی انتخاب شده که آقای مکارم از طلاب جمع‌آوری نموده است و غرض مؤلف آنست که حساسیت‌های فکری و نحوه‌ی نگرش طلاب آن زمان را نشان دهد.

در ادامه و با تنظیم جداول متعدد، اطلاعات مفصل را در مورد تعداد طلاب در قم، مشهد،

اصفهان، محل تولد هر یک، شغل پدر و میزان شهریه و سیادت و عدم سیادت را بیان می‌دارد و طرفداران و مقلدان مراجع و میزان و حیطة نفوذ هر یک را مورد بحث قرار داده و در پایان فصل به نقش و عاظ اشاره می‌کند.

فصل چهارم: قم صحنه درگیری

قم قلب مذهبی ایران است و در تحولات دینی ایران نقشی محوری ایفا می‌نماید. اما از چه زمان این نقش به قم محول شده است؟ مؤلف ابتدا تاریخچه شکل‌گیری قم را مطرح می‌کند و حرمتی که قم در میان شیعیان دارد. سپس از نهادهای دینی قم و نقش مراجع و علما در تحولات سیاسی و اجتماعی ایران، تعداد مقلدین هر مجتهد و تأثیر آنها، نحوه‌ی رابطه علما و مجتهدین با دولت‌های وقت سخن می‌گوید. در طی فصل نقشه‌هایی از قم و حرم مطهر ارائه شده و از رغبت صاحب منصبان به دفن شدن پس از مرگ در قم می‌گوید و لیستی از شخصیت‌های لشکری و کشوری اعم از شاه، شاهزاده، نخست‌وزیر، وزیر و دیگر صاحب منصبان معروف که در حرم و صحن‌های تابعه مدفون هستند ارائه می‌نماید. همچنین نحوه‌ی تولیت حرم و رابطه‌ی تشکیلات حرم با نظام‌های سیاسی حاکم و با علماء مورد بحث قرار می‌گیرند. اواخر فصل به قیام ۱۵ خرداد می‌پردازد و نقشی که امام خمینی در این میان ایفا نموده‌اند را تبیین می‌کند.

فصل پنجم: وعظ و نمایش.

در این فصل به تفصیل نقش و عاظ و تبلیغات دینی و مذهبی در میان مردم در دهه‌های مختلف محرم، صفر و ... بیان می‌شود. مدینه فاضله شیعه و حکومت عدل علی به عنوان ایده‌آنهایی که شیعیان مشتاق آن هستند و سودای آن را در دل می‌پروراند مورد بحث قرار می‌گیرد. همچنین به تصوف اشاره می‌شود و دیدگاه‌های مختلف در مورد تصوف، از جمله دیدگاه‌های سیدحسین نصر در این رابطه نقل می‌شود.

در دنباله بحث تنوری‌های سیاسی شیعه و نقش حضرت علی (ع) و نقش ممتاز امام حسین (ع) مورد بحث قرار می‌گیرد. و به این مناسبت به نقش شیخ فضل‌الله نوری، امام خمینی و دکتر شریعتی در احیای تفکر سیاسی شیعه اشاره می‌شود. و نیز در این فصل بحث اخلاق فردی مطرح می‌شود

و نحوه‌ی رفتارهای اخلاقی مطلوب برای شیعیان بازگو می‌شود.

فصل ششم، نهضت انقلابی ۵۷ - ۵۵

در این فصل که آخرین فصل کتاب است نهضت انقلابی که منجر به سرنگونی رژیم شاه شد به تفصیل مورد بحث قرار می‌گیرد. نقش دین، علما و روحانیون در درگیری‌هایی که از ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ به بعد میان شاه و روحانیت ادامه یافت، تبعید امام به خارج و هدایت جریان‌ات دینی توسط ایشان و شبکه‌ای که عهده دار ارتباط امام با مردم بود، و نحوه‌ی حاکمیت و حکومت نظامی و کشتار مردم در جمعه سیاه و نهایتاً حوادثی که منجر به پیروزی انقلاب در سال ۵۷ شد، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند.

ضمائم

در ضمائم آخر کتاب مؤلف اطلاعاتی جالب و بدیع در اختیار خوانندگان خود قرار می‌دهد، از جمله: فهرستی از کتاب‌هایی که طلاب در دوران سطح و پس از آن می‌خوانند یعنی شرح علوم دینی و طلبگی، لیستی از مراجع تقلید شیعه پس از غیبت کبری تا کنون، اطلاعاتی جغرافیایی در مورد قم، اطلاعاتی در مورد مخارج و درآمدهای حرم و غیره که بسیار جالب است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی